מתוך התערוכה בגלריית המדרשה בתל אביב. מבוסס על הזיכרון, לא על התוכנית האדריכלית צילום: דוד חקי

החוויה הלבנונית שלי

האמן דור זליכה לוי מעולם לא ראה את בית הכנסת המפואר "מגן אברהם" בביירות, שנהרס חלקית במלחמת לבנון, אבל תצלומים של מיכה בר־עם ועדות של חייל שביקר שם סייעו לו ליצור תערוכה וירטואלית של המבנה

נעמה ריבה

"נולדתי בזמן מלחמת המפרץ. בטלוויזיה הראו את עיראק נשרפת בעוד בבית שלי המשיכו לספר סיפורים נוסטלגיים על הנהרות ומטעי התמרים. עניין אותי הפער הזה בין הדימוי של המקום לאיך שהוא באמת — הקו הדק בין זיכרון לפנטזיה. עסקתי בזה בעבודות קודמות, ואני ממשיך גם כאן. כנראה נשארתי עם התשוקה לבקר באותם מקומות אסורים". הדובר הוא האמן הצעיר דור זליכה לוי, בן 29. בתערוכה חדשה בגלריית המדרשה בתל אביב, שתימשך עד 19 באוקטובר, הוא משחזר אחד מאותם מקומות אסורים ואבודים — בית הכנסת "מגן אברהם" בביירות, בירת לבנון.

בניגוד לבתי כנסת שנותרו במזרח אירופה החרבה ושאותם פוקדים כיום מטיילים ישראלים, במדינות ערב שאיתן אין לישראל יחסים דיפלומטים, רבים בתי הכנסת שנעזבו ונשכחו. בתערוכתו "השומר" יצר זליכה מיצב מרובד המדמה את בית הכנסת בביירות, שאליו התוודע לראשונה כשראה תמונה מ-1975, שבה שני גברים רעולי פנים, אוחזים בנשק, ניצבים בחזית המבנה שברובע אבו ג'מיל בעיר. אלה היו אנשי המיליציות של אש"ף, שבזמן מלחמת האזרחים בלבנון התבצרו ברובע היהודי ולקחו תחת חסותם גם את בית הכנסת והקהילה היהודית. לצד השומרים ניצב שלט עם שמות התורמים להקמת בית הכנסת.

התמונה הזאת מופיעה בקומת הכניסה של התערוכה של זליכה (שאצר אבי לובין) והיא שהעניקה לה את שמה. זליכה מקווה שהשומרים עשו זאת מתוך כבוד למורשת התרבותית ולערכי היהדות, אך מניח שזו היתה גם החלטה

דור זליכה לוי צילום: הילה עידו

שקשורה ליחסי ציבור ותדמית. "נודע לי שבתקופה בה יאסר ערפאת שהה בלבנון, הוברחו ספרי תורה מבית הכנסת, גם אל ישראל. המקום נשמר ונעשו פעולות נוסף שסייעו לקהילה היהודית", הוא מספר.

כמה שנים מאוחר יותר, בזמן מלחמת לבנון, הופצץ בית הכנסת על ידי צה"ל, כנראה בשוגג. יותר מ-20 שנה הוא עמד נטוש והרוס, חשוף לרוחות, ורק בשנים האחרונות שופץ מחדש. בהיעדר קהילה יהודית בביירות, הוא מתפקד כמין מוזיאון והכניסה אליו מוגבלת ומחייבת תיאום מראש.

לאחר גילוי התמונה, המשיך זליכה במחקר ויזואלי של בית הכנסת. "כשהשתתפתי בתערוכה בפריז בפסטיבל לתרבות ערבית עכשווית, נתקלתי באמנים לבנונים שצילמו את בית הכנסת. הם הביאו לי דיסק־און־קי עם התצלומים, שתיעדו את המבנה". עם זאת, לדבריו, הוא לא הצליח ליצור קשר עם גורמים רשמיים בלבנון שיספקו לו תמונות עדכניות מספקות על גלגולו הנוכחי של בית הכנסת. "הבנתי שיש גוף של הקהילה היהודית בלבנון, שגייס כספים לשיפוץ המקום".

החייל אייזיק

הבניין נבנה בשנות ה-20 של המאה הקודמת ומזכיר בתי כנסת אחרים שנבנו במזרח התיכון. על תיעודו מספר האמן: "היות שאני מנוע מלהגיע למקום, כל העבודה נעשתה באמצעות סיפורים ששמעתי ותמונות שאספתי. המודל התלת־ממדי שיצרנו נאמן יותר לסיפורים ולתמונות מאשר למידות הממשיות של המבנה". המבקר בתערוכה מבקר למעשה בבית כנסת וירטואלי שקירותיו, עמודיו, פתחיו ורהיטיו רק משורטטים. "הבניין שעומד היום במרכז ביירות, מחודש ומשופץ ככל שיהיה, הוא מין פוחלץ. העבודות בתערוכה מעניקות למבנה חיים מסוג אחר", אומר זליכה.

עם זאת, לפי תמונות המצויות ברשת מדובר בבית כנסת יפהפה. חזיתו סימטרית, החלק המרכזי מקורה בגג משולש ועל קודקודו מונחים לוחות הברית כשמשני צידיהם אגפים מלבניים. המבנה מחופה בטיח מחורץ בגוני קרם. החלל המרכזי כולל חזיתות פנימיות בצורת האות חי"ת עם שתי קומות של קשתות: בראשונה קשתות עגולות ובשנייה מחודדות. באזור הבמה וארון הקודש יש קשת גדולה וגבוהה. הצבעים בפנים הם בגוני כחול, תכלת, כתום וקרם.

בקומת הכניסה לגלריה, לצד הדמיה של חזיתות בית הכנסת, שתולות תמונות מחיי הקהילה שהיתה בביירות. כשחובשים אוזניות ניתן להאזין לשחקן המקריא את תמלול הראיונות שערך זליכה עם ד"ר אייזיק בלילה.

בלילה נולד בלבנון ב-1960, עלה לארץ כילד ושירת במלחמת לבנון הראשונה, אז גם ביקר כחייל בבית הכנסת. "כשאתה הולך בר־חוב הראשי של השכונה תגיע לחומה עם שער ברזל גדול", מתאר בלילה. "כשאתה נכנס דרך השער, אתה מגיע לחצר המרכזית של היהודים... ממש מולך עומד המבנה הגדול והמפואר של בית הכנסת מגן אברהם, עם גג רעפים משופע". על חיי היהודים בבית הכנסת הוא אומר: "ברחבה הגדולה בכניסה היו נפגשים בשבת כל היהודים. הדתיים היו מתפללים והשאר מתאספים ומדברים. אני זוכר את בית הכנסת כמבנה ענק עם תקרה מאוד גבוהה. לפחות כילד היא נראתה לי מאוד גבוהה".

עוד מספר בלילה על חלונות "מחופים בזכוכיות צבעוניות בצבעים שמחים", ועל ארון קודש שהיו בו עשרות ספרי תורה, אולי מאות. "זה לא היה סתם ארון קטן, הוא היה ממש אדיר, כזה שאפשר לטייל בתוכו, אפילו לרוץ מצד לצד". בזמן שתיאוריו של בלילה מושמעים באוזניות, משתנה ההדמיה בחלל, ורואים את פריטי בית הכנסת, את הכיסאות, את הבמה.

במפלס נוסף של התערוכה מתואר ההרס שהתרחש במבנה בימי המלחמה, במקביל לסיפורו הנמשך של בלילה. במלחמת לבנון הראשונה הוא ביקש להישלח לגזרה הצפונית. "הצטרפתי לכוח הראשון שהגיע אל הרובע היהודי. אבל בגלל שהוקפצנו בפתאומיות לא הספקתי לקחת איתי מצלמה. זה משהו שאני מצטער עליו עד היום". כשהגיעו לרובע, ברחוב ואדי אבו ג'מיל, הוא מספרי "פתאום הכל נראה לי יותר קטן, הרחובות יותר צרים ממה שדמיינתי. וכשהגעתי לשערי בית הכנסת הוא נראה עלוב ומוזנח. רחבת הכניסה נראתה פתאום קטנה. התקרבתי לדלת הכניסה וראיתי שהמבנה סגור. ביקשתי להיכנס, אמרו לי: 'לא פותחים, זה לא בטוח'. התברר שבמהלך המלחמה איושהו טיל פגע בגג הרעפים ועשה בו חור".

אבל בלילה כן הצליח להציץ פנימה. "המקום היה נטוש לחלוטין", הוא ממשיך ומספר באוזניות, "הרצפה מלאה ברעפים שנפלו מהגג ובאריחים שנשברו. הנה, זה ההרס, אפשר לראות פה בתמונה. אני זוכר בדיוק את הכיסאות האלה שנראים בתמונה בתערוכה, גם הם נראו לי כילד מאוד גבוהים ועכשיו אני רואה שהם נמוכים". בהדמיה משולבים תצלומים מאלפים של הצלם מיכה בר־עם, שתיעד את בית הכנסת כחלק מפרויקט לתיעוד אתרים יהודים בלבנון, שערך בזמן המלחמה. תצלומי בר־עם, שזליכה מצא בבית התפוצות, בארכיון ע"ש אוסטה, סייעו לו בהכנת ההדמיה התלת־ממדית. בתצלומים אלה ניכר למרות ההרס ההדר של בית הכנסת: הנברשות במקומן, האיורים לא נפגמו, אך המבנה נראה מבולגן ועזוב. בחלק נוסף של התערוכה מקרין זליכה תצלומים של בית הכנסת שהעבירו לו אמנים לבנונים, גם בהם הוא נטוש ומוקף צמחיית פרא. הקרנה זהה הוצגה ב-2016 בגלריה ברוורמן בתערוכה "מגן".

> **"עניין אותי הפער בין הדימוי למקום האמיתי, הקו הדק בין זיכרון לפנטזיה. עסקתי בזה בעבודות קודמות ואני ממשיך גם כאן. נשארתי עם התשוקה לבקר באותם מקומות אסורים"**

זליכה מרבה לעסוק בנושא הזיכרון הערבי־יהודי. בשנים האחרונות הספיק לזכות בכמה פרסים, בהם פרס האמן הצעיר של משרד התרבות ופרס "זום" לאמן צעיר. בתערוכתו הוא מציג את המתח המורכב בין האופן שבו נתפשת מדינת אויב ערבית בעין ישראלית לבין האופן שבו האנשים שנולדו בה זוכרים אותה.

טכנית, איך נערכה ההדמיה?

"בשיתוף עם האמן ויוצר המודלים דוד חקי. בתחילה הוא יצר לפי תמונות שאספתי הצעה למודל תלת־ממדי, ואז ביצענו שינויים במודל לפי הזיכרונות של אייזיק בלילה ושל אנשים נוספים שראיינתי. כאמור, לא מדדנו בשטח. זה מודל שמבוסס על זיכרון ונוצר מנקודות מבט סובייקטיביות. הקלטנו את תהליך המידול של דוד, וההקלטות שימשו אותי לעבודת הווידיאו המרכזית.

על הפער בין תצלומי בית הכנסת שנראים ברשת, שמראים מקום מפואר ויפה, לבין התמונה המורכבת ומעט מנלכולית שמציג זליכה, הוא אומר שזו החלטה מודעת שלו. "הרשיתי לעצמי לקחת זום־אאוט מהנרטיבים הספציפיים ולבחור את המסלול שלי. אני לא נולדתי שם וגם לא הייתי חייל במלחמה הזו. פשוט שמעתי סיפור אחד והתעניינתי לשמוע עוד, ואז החלטתי לעבד את הסיפורים למשהו חדש. זה מיצב אמנות מבוסס חוויה, שמוצג כתערוכה".

בית הכנסת מגן אברהם, ביירות 2010 צילום: Sam Tarling/Corbis via Getty IL

יש חומרים שרצית להגיע אליהם ולא הצלחת?

"לא הצלחתי לקבל תמונות עדכניות מבית הכנסת אחרי השיפוץ, או ליצור קשר ישיר עם מי שמטפל בענייניו. כל שיחה עם מי שביקרו במבנה יצרה תחושה שמשהו חסום, שלא זוכרים עד הסוף או שלא מעוניינים שאראה את התמונה המלאה. מתישהו הבנתי שזה חלק מהעניין, סיפור של מרדף אחרי אובייקט שיישאר בשבילי וירטואלי".